

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ МІСТА НА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ ТЕЧІЇ РОМАНТИЗМУ

У статті проаналізовано різні аспекти впливу соціально-культурної реальності міста на формування мистецьких та культурних тенденцій Нового часу; обґрунтовано думку, що саме урбанізм як спосіб життя став одним із провідних факторів у становленні романтизму як естетичної течії.

XIX століття – століття інтенсивної урбанізації і формування нової соціально-культурної реальності – культури індустріалізованого міста. Якщо в традиційній, архаїчній культурі місто за своїми внутрішніми соціально-культурними складовими не особливо відрізнялося від села, то в Новий час цей розрив стає суттєвим. Виникає ситуація, коли в межах однієї етнічної культури з'являються два полюси: індустріалізоване місто й архаїчне, традиційне село. Місто Нового часу й новий спосіб життя, що формується в умовах цього міста, названий за Л. Віртом урбанізмом, швидше за все, є не стільки причинами, як симптомами, зовнішніми проявами кардинальних зломів в історичному розвитку культури. Саме місто стає сукупністю соціальних, культурних, економічних засад нового капіталістичного устрою. Воно виступає синтезом причин і наслідків капіталістичного ринку, буржуазної моралі, буржуазної культури. А село як і раніше живе архаїкою, взаємодіючи з містом як в економічному плані, так і в культурному.

На початку XIX століття формується романтизм – одна з найважливіших естетичних течій у світовій культурі. Виникає вона в умовах міста, об'єктивних духовних утворень буржуазної культури й урбанізму як способу життя в межах цієї культури. У вітчизняному літературознавстві виділено явище історично зумовлених форм художньої свідомості. Вплив соціальних умов на художню творчість стверджується багатьма літературознавцями й філософами. У літературознавчій науці цю думку обґрунтував Олексій Веселовський у розробці своєї класичної "Історичної поетики" [1], продовжив її розробку учень Веселовського В. Жирмунський. Відомий російський дослідник естетики Ю. Боров стверджує, що між способом життя, структурою діяльності особистості й мистецтвом має місце прямий корелятивний зв'язок. "Законом мистецтва є відповідність художньої свідомості історично конкретним формам діяльності особистості" – пише він [2: 108].

Актуальність статті визначається тим, що романтизм як естетична течія є однією з провідних в історії формування українського національного письменства та мистецтва. Тема конфлікту села та міста й до сьогодні залишається однією з провідних у цих видах відображення національної дійсності. Відповідно до цього мета цієї статті полягає в обґрунтуванні корелятивних зв'язків між об'єктивною дійсністю Нового часу та її відображенням у мистецтві.

Сучасні дослідники, С. Аверинцев, М. Андреев, М. Гаспаров, П. Гринцер, А. Михайлов, підтверджують думку про кореляцію історичних типів художньої свідомості та історичних умов життя суспільства. Так, зокрема, у праці "Категории поэтики в смене литературных эпох" відомий російський філософ та літературознавець Сергій Аверинцев зазначає, що "... художня свідомість, у якій всякий раз відображені історичний зміст тієї або іншої епохи, її ідеологічні потреби і уявлення, взаємодія літератури і дійсності, визначає сукупність принципів літературної творчості в їх теоретичному і практичному втіленнях" [3: 8].

Отже, можна говорити, що художня свідомість епохи, виражена у творах мистецтва, насамперед у літературі, формується під впливом соціально-культурних відносин і носить на собі відбиток, є проекцією або віддзеркаленням цих відносин. Тому хочеться акцентувати увагу саме на можливості вивчення суспільства, особливостей соціально-культурних зв'язків й умов життя досліджуваної епохи на основі аналізу творів мистецтва та історичних особливостей художньої свідомості, які стають, на нашу думку, дзеркалом часу, де правильність віддзеркалення залежить від "кривизни" автора твору.

Для більш повного розкриття проблеми зупинимося на особливостях мистецтва як могутнього психологічного впливу на особу та культуру. Класик вітчизняної психології Л. Виготський у праці "Психологія творчості" пише, що *мистецтво як би доповнює життя і розширює його можливості*. Мистецтво, на його думку, є засобом урівноваження організму й середовища, пошук або принаймні психологічний розряд складових цілісного природного існування людини, яких не вистачає. Він зазначає: "... мистецтво є необхідним розрядом нервової енергії і складним прийомом урівноваження організму та середовища в критичні хвилини нашої поведінки" [4: 237]. У мистецтві реалізуються деякі потреби людини, нереалізовані або відсутні в неї в реальному житті. І далі продовжує: "в мистецтві знаходить своє життя якась така сторона нашої психіки, яка не знаходить собі виходу в нашому буденному житті" [4: 233].

Якщо мати на увазі думку, що людська природа з моменту формування Homo sapiens як виду і дотепер залишалася й залишається дотепер незмінною та постійною, то, ймовірно, мистецтво має властивість реалізовувати якісь внутрішні, власне людські потреби. Саме тому і правомірним є вивчення особливостей естетичних течій у зв'язках соціально-культурними умовами певного історичного періоду, де мистецтво розуміється як засіб гармонізації буття, як шлях задоволення потреб людини, не реалізованих у суспільному житті, не вирішених певним соціумом.

Незмінна природа людини в історичному розвитку стикається з об'єктивними культурними утвореннями. Прийняття або відкидання об'єктивних культурних утворень відбувається рівняючись на внутрішню природу людини. При цьому чим більше культурні утворення не відповідають природі людини, тим більше така культура повинна бути тоталітарною для успішного нав'язування своїх імперативів. Взаємодія з такими імперативами йде шляхом адаптації або конфлікту, при цьому вони ніколи не можуть повністю відповідати природі людини (навіть в архаїчній культурі). Відбувається так звана трагедія культури, коли внутрішня направленість духу людини і неможливість проникнення, співвідношення з об'єктивними культурними утвореннями, не дає можливості повного отождолення, злиття культурних утворень і неповторної людської душі. "Культура виникає тоді, коли зустрічаються два елементи, кожний із яких не містить її сам по собі: суб'єктивна душа й об'єктивний духовний витвір... Проте в русі своєму дух вічно залишається замкнутим у самому собі й у будь-яку мить, коли рух, сходиться із дотичної свого шляху, бажає проникнути в буття, іманентність його власного закону знов примушує його повернутися до свого замкнутого в самому собі обертання" – писав відомий філософ і соціолог Г. Зиммель у роботі "Трагедія культури" [5: 449].

Невідповідність капіталістичної культури і буржуазної моралі природі людини була виражена двома основними силами: романтиками в мистецтві й марксистами в науці й філософії. "Дегуманізація соціального характеру і розквіт індустріальної і кібернетичної релігій [термін Е. Фромма – прим. автора] викликали рух протесту, виникнення нового гуманізму... Він [гуманізм – прим. автора] виходив від двох протилежних сторін: від романтиків, що дотримувалися консервативних політичних поглядів, і марксистів й інших соціалістів (та деяких анархістів)" [6: 328].

Романтики звертаються до мистецтва, щоб знайти або компенсувати образи людини й соціуму, яких не вистачає, і в першу чергу звертаються саме до культури села, до народних традицій, до фольклору. Навіть пейзаж, за тонким зауваженням відомого французького історика і теоретика літератури І. Тена, започатковується саме в місті [4: 233]. Живучи в природних умовах, потреби в яскравому описі зовнішнього середовища, естетичних переживань від природи не виникає, тому що таких естетичних відчуттів не бракує жителям села, на відміну від городян.

Одним із провідних чинників у культурі міста, що вплинув на формування романтизму стало об'єктивне духовно-культурне утворення – урбанізм як спосіб життя. Об'єктивні культурні утворення, у тому числі й урбанізм, як *поведінковий стереотип*, частково або навіть повністю не були сприйнятий романтиками, оскільки не відповідали внутрішній природі людини, давали образ розщепленої свідомості, знеособленого суспільства. Відчувши це, романтики намагалися знайти нові соціальні умови життя в селі, цікавилися особистістю неабиякою, неординарною, шукали її в житті архаїчних країн, де у традиціях і побуті, фольклорі некапіталістичного, доіндустріального суспільства виражалася власне людська сутність і єство людського соціуму як симфонії таких сутностей, де вигода й користь (імператив користі в буржуазній, пуританській моралі) не витравили ще людського в людині.

Тимчасове місце проживання, тимчасова робота, спрощення стосунків до прагматичних, меркантильних, велика насиченість населення, розшарування-фрагментація людського життя вплинули на утворення особливих феноменів психіки жителів міст, оформились у специфічний спосіб життя – урбанізм. У нарисі "Урбанізм як спосіб життя" Л. Вірт показав негативні наслідки цього явища: взаємну байдужість, безцеремонність, підвищене емоційне навантаження, відчуття тривоги, відсутність підтримки через послаблені міжособистісні зв'язки мешканців міст. Він стверджував, що фрагментація людського життя в місті призводить до послаблення соціальних зв'язків, втрати згуртованості груп, посилення самотності людини [7: 548].

Луїс Вірт указував на зниження ступеня людяності взаємовідносин у місті, говорив про швидкоплинність та поверхневність багатьох контактів у місті на відміну від традиційних міст і сіл. Більшість контактів між міськими жителями носять швидкоплинний і поверхневий характер, вони є швидше засобом досягнення корисної мети, а не повноцінними взаємостосунками.

На певному етапі урбанізм, оформившись як наслідок, об'єктивувавшись у поведінковий стереотип стає чинником породження, формування культури міста й особистості в умовах міста. Але все ж таки урбанізм, як пристосувальний поведінковий стереотип, вторинний по відношенню до корінних переломів у культурі західної Європи, що призвели до формування капіталістичних умов діяльності економіки. Переломами, що вплинули на формування урбанізму і зрештою на формування романтизму як реакції на урбанізм, стали такі явища в культурі Західної Європи, як опредмечення, відчуження, раціоналізація позараціональних форм поведінки й життя людини.

Утворення культури індустріалізованого міста йшло шляхом створення нових технічних засобів, розробки нових технологій, створення світу технократизованого, штучного з метою більш повного освоєння та оволодіння світом природним та для більш ефективного використання його можливостей. Але бажання покращити долю людини, умови її існування призвели до протилежних результатів. Утворилося глобальне протиріччя – протиріччя між штучним та природним, між універсумом природи та універсумом діяльності. Це протиріччя існувало з моменту появи людства, але в Новий час воно досягло критичного стану.

Конфлікт природного і штучного став особливо актуальним, коли людина захотіла панувати над природою, поставилася до неї як до речі, коли почався процес опредмечення соціальних та економічних відносин.

Перебуваючи в природі, користуючись її благами за суворою необхідністю, а не за надлишковими потребами, підтримується рівновага між природою і людиною. Питання ставлення людини до природи включає

ставлення до інших людей як незамінних частинок природи. Коли людина прагне добути зайве, крихка рівновага порушується і природа виснажується. "Неприродне" відношення до природи приводить до порушення в психіці людини свого власного, людського образу й образу оточуючих людей, як складових природи, мікрокосмів макрокосму. Удосконалення знарядь і засобів користування природою веде до опредмечення соціальних відносин, до речовинного ставлення до інших людей, оскільки соціальні відносини є своєрідною пролонгованою проекцією людини і її внутрішніх характеристик; дії людини проявляють свій вплив навіть істотно відірвавшись від її самої як суб'єкта. Опредмечення, перетворення соціальних відносин з особистих у речові, в рольові призводить до формування урбанізму як способу життя. Поруч із опредмеченням відбувається знеособлення, відчуження, деперсоніфікація людини й набуття речами властивостей суб'єкта (персоніфікація). Опредмечення соціальних відносин, речовинне відношення до життя й людини зумовлює утворення розщепленої свідомості, розщепленої особистості, у якій порушена гармонія як з природою, так і з соціумом. Таке опредмечене ставлення до життя глибоко описав Еріх Фромм у роботі "Бути або мати?" [6]. Тепер людину не цікавить відчуття та внутрішні переживання іншого – важлива користь, здобич, прибуток. Людські відносини знеособлюються, індивід відчужується від суспільства і від інших людей, відбувається індивідуалізація особистості, яка неминуче несе в собі самотність і розщепленість свідомості.

Тісний зв'язок із природою в процесах життєдіяльності порушує процеси опредмечення. Стикаючись з крихкістю життя, людина більше цінує його, не ставиться до живих створінь як до речей.

Неминуче з процесами опредмечення, індивідуалізації відбувається процес відчуження людини від соціальних відносин. Відчуження – поняття, що характеризує, по-перше, процес і результати перетворення продуктів людської діяльності, а також властивостей і здібностей людини в щось незалежне від людей і пануюче над ними; по-друге, перетворення яких-небудь явищ і відносин у щось інше, ніж вони є самі по собі, спотворення в свідомості людей їх реальних життєвих відносин [8: 439]

Індивідуалізація (відчуження) набуває і певних психологічних виразів у свідомості індивіда, а саме розрив між очікуваннями, бажаннями людини й нормами, що ставляться соціальною спільнотою, сприйняття цих норм як чужих і ворожих особі, відчуття ізоляції, самотності, руйнування норм поведінки і т.д.

Одним з аспектів впливу на формування урбанізму стало упровадження скієнтизму в культуру, витіснення міфологічного мислення. На нашу думку, міф піддавався деструкції з метою підкорення його, яке здійснювалося засобами раціонального аналізу. Міф як "живу" систему ставлення до світу не можливо аналізувати раціонально, тим більше знаходячись поза його межами. Соціально-культурний світ капіталістичного міста призводить до витравлення міфу – людина стає самотньою перед невідомим їй буттям, втрачає орієнтири. Адже міф – важливий елемент поєднання макрокосму і мікрокосму, природи та людини, елемент "оприроднення штучного" світу. У міфі свідомість гармонізувалася, налагоджувались відносини зі штучним світом. Раціоналізм Просвітництва позбавив свідомість західноєвропейця конструктивів міфічного світобачення, що призвело до приглушення пульсу життя в людині. Раціоналізм та Просвітництво, поставивши на меті боротьбу з міфами та ілюзіями, ігнорували міф – "видатне надбання людської культури, безцінний матеріал життя, тип людського переживання і навіть унікальний спосіб існування" [6: 8] Відомий російський філософ О. Лосєв у праці "Діалектика міфу" писав про неможливість існування людської свідомості без міфу, на базі чистої раціоналізованої основи. Він доводив вплив міфічних уявлень не тільки на буденне життя, а й на наукові дослідження, наприклад, на винахід ньютонівської картини Всесвіту [9: 30-32]

Раціоналізація навколишнього світу, умов життя і праці, соціальних відносин призводить до психологічного дискомфорту, позбавлення людини таємниці, святості життя. Через це у раціоналізованому, регламентованому світі, світі холодного розуму та раціональної етики не так цікаво жити, як в світі природи. З цього приводу Е. Фромм пише: "Індивіду психологічно незручно у розірваному, розколотому світі. Він інтуїтивно тягнеться до нерозщепленого світовідчуття. Міф освячує людське існування, надає йому мету і надію" [6: 8]

Саме тому представники естетичної течії романтизму, на наш погляд, так активно зверталися у своїх естетичних пошуках до міфів, до таємничого, містичного, до прикладів пориву почуттів, що знаходилися поза розумом. Більше того, як стверджують дослідники, навіть створювали свої міфи [10: 498]

Раціоналізованість міського життя виявляється навіть у просторових характеристиках міста, в архітектурному ансамблі, де вулиці, будинки, проспекти, площі йдуть чітко одне за одним, притримуючись певної раціональної схеми. Відомий російський вчений Ю. Лотман пише: "В архітектурі місто ставало образом світу, повністю створеного людиною, світу більш раціонального, ніж природний... Раціональне мислиться як "антиприродне" [11: 681]

У видатних інтелектуалів сторіччя, що потрапили як особистості в умови не властиві людській природі, в умови тоталітаризованої культури, виникла гостра необхідність наближення, до цієї природи. Вони стали шукати нової цілої людини, нових людських відносин, де б виявлялася цінність і вага кожного не залежно від соціального положення, просто як особистості, як людини, а не сукупності умінь і навичок, що можуть вільно продаватися. Вони вважали, що єдино можливий вихід із такої кризи суспільства полягає в тому, щоб "стримати невпинний "прогрес" індустріальної системи і повернутися до минулих, хоч і дещо видозмінених форм соціального порядку" [2: 328]. Ф. Шлегель, Новаліс протиставляли буржуазній цивілізації релігійність та патріархальність Середньовіччя. "Гейдельберзькі романтики" Л. Арнім, К. Brentano, брати Грімм зверталися до фольклорних джерел, поєднуючи принцип народності, національної самобутності з релігійністю та монархізмом.

Якщо марксистки дали критику буржуазного суспільства та буржуазної культури з погляду науки, то романтики здійснили це з естетичного погляду, з боку мистецтва. Автономізація мистецтва і перетворення міфу на витвір генія, які здійснюють Новалис та Ф. Шлегель, не утримують міф у межах мистецтва, тому "самі романтики... перетворили мистецтво на нову міфологію та метафізичну діяльність" [12: 57]

Отже, романтизм як естетична течія в культурі став своєрідним напрямом в мистецтві, де, напевно, вперше людина намагалася знайти втрачену гармонію світу, цілісну людину, став революційним напрямом, бунтівним по відношенню до сформованої культури, сформованих об'єктивних духовних утворень, що не відповідали природним станам людини. Уперше романтизм став течією в мистецтві, яке почало набувати рис сакральності – саме в романтизмі художник стає деміургом, творцем нових ідеальних світів, що не приймають реальності. Це неабияким чином вплинуло на подальший розвиток всього мистецтва, призвело до формування модерністських напрямів у ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – 480 с.
2. Боров Ю.Б. Эстетика. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с.
3. Аверинцев С.С., Андреев М.Л., Гаспаров М.Л., Гринцер П.А., Михайлов А.В. Категории поэтики в смене литературных эпох // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие, 1994. – С. 3-38.
4. Выготский Л.С. Психология искусства – М.: "Педагогика", 1987. – 344 с.
5. Зиммель Г. Избранное. – М.: Юрист, 1996. – Т. 1. – 671 с.
6. Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М.: ООО Фирма Издательство АСТ, 2000. – 448 с.
7. Гіденс, Ентоні. Соціологія. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
8. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
9. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
10. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с
11. Архітектура в контексті культури // Лотман Ю. Семиосфера. – СПб.: "Искусство", 2000. – 824 с.
12. Амеленко Н. Міф та нація – переплетення філософського та політичного дискурсів // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 50-76

Матеріал надійшов до редакції 14.06.2007 р.

Муравицький В.А. Влияние социально-культурной реальности города на формирование эстетического течения романтизма.

В статье анализируются различные аспекты влияния социально-культурной реальности города на формирование художественных и культурных тенденций Нового времени; обосновывается мысль о том, что именно урбанизм как способ жизни стал одним из ведущих факторов в становлении романтизма как эстетического течения.

Muravytsky V.O. The Social and Cultural City Reality Influence on the Aesthetic Trend of Romanticism.

Different aspects of social and cultural city reality influence on artistic and cultural tendencies of New time are analyzed in the article. Thought that urbanism as a way of life became one of the leading factors of romanticism formation as an aesthetic trend is substantiated.